HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 1, February 2021

www.historystudies.net

TANZİMAT DÖNEMİNDE RÜŞVETLE MÜCADELE: AKİF PAŞA'NIN MUHAKEMESİ

The Struggle with Bribery in the Tanzimat Period: The Trial of Akif Pasha

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM

Erciyes Üniversitesi

asaydam@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-0882-5421

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 21.12.2020

Kabul Tarihi-Accepted Date : 19.01.2021

DOI Number : 10.9737/hist.2021.982

Atıf – Citation: Abdullah Saydam, "Tanzimat Döneminde Rüşvetle Mücadele: Akif Paşa'nın Muhakemesi", *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, s. 165 – 185.

TANZİMAT DÖNEMİNDE RÜŞVETLE MÜCADELE: AKİF PAŞA'NIN MUHAKEMESİ

The Struggle with Bribery in the Tanzimat Period: The Trial of Akif Pasha

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM

Öz

Akif Paşa, II. Mahmud döneminin önde gelen şahsiyetlerden biri idi. Merkezî bürokrasinin önemli kademelerinde görev yaptı. Hariciye ve Dâhiliye nazırlıklarında bulundu. Abdülmecid'in padişah olması üzerine Kocaeli Mutasarrıflığına tayin edildi. Ancak birkaç ay sonra kendisinin ve emrindekilerinin rüşvet aldığı, idarede adaletsizliklere sebebiyet verdiği gerekçesiyle görevine son verildi. Muhakeme sonucunda suçu sabit görüldü. Bir daha devlet görevi verilmemek, iki yıl Edirne'de ikamet etmek, vezir ve paşa unvanlarını kullanmamakla cezalandırıldı. İstanbul'a döndükten sonra artık devlet işleri ile meşgul olmadı. 1845 yılında gerçekleştirdiği hac ziyaretinden dönüşte İskenderiye'de vefat etti. Devrin önde gelen şairlerinden olan Akif Paşa'nın muhakeme edilip cezalandırılması, Tanzimat Fermanı'nın okunmasıyla başlayan yeni dönemin dikkat çekici olaylarından biridir. Bu makalede Akif Paşa'nın yargılama süreci arşiv belgeleri ile birinci ve ikinci el kaynaklardan yararlanılarak araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akif Paşa, Kocaeli, Tanzimat dönemi, rüşvet

Abstract

Akif Pasha was one of the leading figures of the Mahmud II. He served in important positions in the central bureaucracy. He served as the Ministry of Foreign Affairs and the Internal Affairs. After Abdülmecid became the sultan, he was appointed as the Governor of Kocaeli. However, a few months later, he was dismissed on the grounds that he and those under his command received bribes and caused injustice in the administration. Her crime was found fixed at the end of the trial. He was punished with not to be given a state duty again, to reside in Edirne for two years and not to use the titles of vizier and pasha. After returning to Istanbul, she was no longer busy with government affairs. After returning to Istanbul, she was no longer busy with government affairs. He died in Alexandria on her return from a pilgrimage in 1845. The trial and punishment of Ali Pasha, one of the leading poets of the period, is one of the remarkable events of the new period, which started with the reading of the Tanzimat Edict. In this article, the trial process of Akif Pasha has been investigated by using archive documents and primary and secondary sources.

Keywords: Akif Pasha, Kocaeli, Tanzimat period, bribery

Giriş

XIX. yüzyılda yetişen önemli şairlerden biri olan Akif Paşa, aynı zamanda Sultan II. Mahmud döneminin önde gelen devlet adamlarından idi. Bâbîâlî bürokratları arasında padişahın teşebbüs ettiği reformları destekleyenlerin başında gelmekteydi.¹ Fakat Tanzimat Fermanı'nın ilanı gibi daha ileri düzeydeki teşebbüs için zamanın uygun olmadığı kanaatindeydi. Hatta bu fermanı ilan etmeyi düşünen II. Mahmud'u, hükümlerinin zedeleneyeceği konusunda ikna ederek engellemişti.² O, her ne kadar devlet ve toplum hayatı için bu gerekçeyi dile getirmiş ise de, kendisi de yapılan yeniliklerle ilk olarak yüzleşen kişilerden biri oldu. Yüz elli yılı aşkın bir süredir yapılan malî uygulamaları, görev yaptığı Kocaeli sancağı ile uhdesindeki diğer yerlerde devam ettirmek istediğinden kendisini muhakeme sürecinin içerisinde buldu. Hâlbuki artık *Tanzimat-ı Hayriye* vardı ve halk vergi adıyla talep edilen ödemelerin meşruluğunu sorgulamaktan geri durmamaktaydı.

Tanzimat Fermanı ile kurulmak istenen yeni düzenin en önemli vaatlerinden biri vergide adaletin sağlanması idi. Osmanlı sisteminin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde genel olarak İslâm hukukunun verdiği cevaz çerçevesinde, *tekâlif-i şer'îye* ve *tekâlif-i örfiye* diye iki ana kısımda zikredilebilecek olan vergi hukukunda esas bakış açısını; vergi tarh ve tahsilinde adaleti gözetmek, devletin yapacağı her türlü işlerin finansmanını sağlarken halkın katkısını talep etmek ve devlet gücünün kullanılarak zulmedilmesine rıza göstermemek oluşturmaktaydı. İslâm hukuku, devletin ve toplumun ihtiyaçlarının gerektirmesi halinde devlet başkanına yeni vergiler tarh ve tevzii için ruhsat vermektedir. *Tekâlif-i Örfiye* ile kastedilenler de bu esasa dayanmaktadır.³ Asırlar boyunca bu hususa dikkat edilmekle birlikte, XVII. yüzyıldan itibaren sık sık meydana gelen savaşlara, XVIII. yüzyıldan itibaren mağlubiyetler ve savaş tazminatlarının getirdiği yüklerin eklenmesi ile birlikte normal vergi gelirleri devlet masrafları karşılayamaz oldu. Bunun için önceleri savaş dönemlerinde muvakkaten başvuru ve halkın bir bakıma mal ile cihat etmesine vesile olan *Avârız* türü vergiler zamanla kalıcı hale geldi.⁴

Şeriata aykırı olmamak ve adalete riayet edilmek kaydıyla devlet başkanlığı tarafından konulan vergiler caiz olmakla birlikte, Tanzimat öncesinde gittikçe kurumsallaşmaya yüz tutan ve *tekâlif-i şakka* adıyla anılan ve adeta vergi statüsünde imiş gibi halka dayatılan tahsilatlar ise birer zulüm aracı olarak görülmekteydi.⁵ “*Tekâlif-i Şakka, tekâlif-i şer'îye ve mu'tâdenin taban tabana zıddı ve defteri muktesidin hiçbir sahifesinde mevkii olmayan bir takım angaryalar ve ekseriyetle keyfî muamelelerden ibarettir.*”⁶ Bu vergilerin miktarları, isimleri, tahsil edilme

¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1987, s.180; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, C.2, E Yayınları, İstanbul 1983, s.65; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.424.

²ERCÜMENT KURAN, “Mustafa Reşid Paşa”, *İA*, C.IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s.702. Esasında birçok Bâbîâlî bürokrati fermanın muhtevasının parlak laflardan oluşan, Mısır meselesinde Avrupa devletlerinin desteğini elde etmek için girişilen politik manevra olarak değerlendirmektedir. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.195.

³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s.120 vd.

⁴ Halil Sahillioğlu, “Avârız”, *DİA*, C.IV, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s.108-109. Halkın ödemekte oldukça zorlandığı bir vergi türü olduğu için bazı hayırseverler tarafından kurulan *Avârız Vakıfları* ödeme konusunda zorluk çekenlere yardımcı olmaktadır. Mehmet İpşirli, “Avârız Vakfı”, *DİA*, C.IV, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s.109. Meselâ Gaziantep'te her mahallede böyle bir vakfın kurulmuş olması karşılaşılan sıkıntıların büyüklüğünü göstermektedir. İsmail Kıvrım, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/1 (2009), s.241-242. Ayrıca bkz. Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008, s.171-176; Cafer Çiftçi, “Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnasında Bursa Halkının Avârız Türü Vergi Yükünden Örnekler (1686-1688)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 20 (2000), s.247-268.

⁵ “*Tekâlif-i şakka: Şer'î cevaz bulunmayan ve tekâlif kaidelerine de uymayan vergilere verilen addır.*” Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.439.

⁶ Süleyman Südi, *Defter-i Muktesid*, C.I, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1307, s.25. Önceleri beylerbeyleri ile sancak beyleri tarafından toplanan usul dışı vergileri *tekâlif-i şakka* diye adlandıran ve ümerayı bundan vazgeçirmeye çalışan hükümet, zamanla bu uygulamalara ses çıkaramaz olmuş, hatta müsaade etmiştir. Mustafa Akdağ, *Türk*

tarzları oldukça keyfi hale dönüşmüştü. Bayramda yöneticiye verilen hediye olan *Bayramiye*, üst makamdan herhangi bir konuda ferman veya buyruldu getiren veya bir işi görmek üzere görevlendirilen kişiye verilen ücrete *Mübâşiriye*, bir yere gelen devlet büyüğüne *ayakbastı* anlamında ödenen para demek olan *Kudûmiye* gibi adlar altında pek çok vesile ile halktan para alınmaktaydı. Mahalli yönetici tarafından verilen bu paralar daha sonra *vilayet*, *sancak* veya *kaza masrafı* adı altında mahallelere tevzi edilerek toplanmaktaydı. Tanzimat dönemine gelindiğinde halktan alınan vergilerin sayısının 97'ye ulaşması durumun vahametini göstermektedir.⁷

Uygulamada ortaya çıkan aşırılıklar sebebiyle vergi adaletinin sağlanması Sultan II. Mahmud'un amaçlarından biri olmuş, bazı vergilerde indirimle gidilirken, vergi adı altında toplanan bazı haksız tahsilatlar da önlenmeye çalışılmıştı. Bu konuda daha kapsamlı ve köklü düzenlemeler Tanzimat ile birlikte yürürlüğe konuldu. 1840 yılında kabul edilen ceza kanunnamesi ile haksız kazanç elde etmenin ve rüşvet almanın önüne geçilmeye çalışıldı.⁸ Fakat ilk aşamada bazı yöneticilerin buna dair kanunlara uymamakta ısrar ettikleri görülmektedir. Bununla ilgili şikâyetlerin merkeze ulaşmasıyla birlikte hükümetin konuyu hassasiyetle araştırdığı, böyle işlere adı karışanlar süratle cezalandırıldı. Hatta Sadrazam Hüsrev Paşa bu sebeple azledilip sürgün cezasına çarptırıldı.⁹

Tanzimat'ın ilk yılında böyle olaylara adı karıştığı için suçlanan, yargılanan ve ceza alan şahsiyetlerden biri de Akif Paşa'dır. İlmiye zümresinden olan, memuriyet hayatının tamamına yakını Bâbîâli'de geçen, devrin şöhretli şairlerinden olup eli kalem tutan, vezir rütbeli bir devlet adamının mahkûm edilmesi önemli bir hadisedir. Bu çalışmada Akif Paşa'nın hangi konularda itham edildiği, şikâyetçilerin kimler olduğu, kendisini nasıl savunduğu ve nihayetinde verilen kararlar üzerinde durulmaktadır. Araştırmanın temel kaynağını dönemin arşiv belgeleri, Paşa'nın bizzat kendi yazdıkları, devrin diğer şahitlerinin anlattıkları ile araştırma eserleri oluşturmaktadır.

1. Akif Paşa'nın Memuriyet Hayatı

Tam adı Mehmed Akif olup 25 Aralık 1787 tarihinde Yozgat'ta doğmuştur. Babası Kadı Ayıntâbîzâde Mehmed Efendi'dir. Dedesi Mustafa Efendi de kadı olup onun babası Osman Efendi bin Abdullah Efendi'dir. Soyunun Veysel Karani'ye dayandığı rivayet edilmektedir.¹⁰ Amcası Mustafa Mazhar Efendi kalemiyede kendisini göstermiş, Reisülküttâplık görevinde bulunmuştur. Küçük yaşta iken babası ile birlikte hacca gitmesi sebebiyle paşa unvanı elde edinceye kadar *el-Hac Mehmed Akif Efendi* olarak anılmıştır.¹¹

Halkın Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celali İsyanları, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975, s.59-60. Bu vergiler halk için yıkıntı kaynağı olmuştu. Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, Sad. Neşet Çağatay, C.III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.17. Böyle vergilerin halk üzerindeki etkisine dair bkz. Abdullah Saydam, "Trabzon Sancağının Tekâlif-i Örfiye Yükümlülüğü (1830-1840)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127 (2000), s.59-102.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Matbaa-i Kader, İstanbul 1338, s.70-71; Ziya Karamursal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.181-189.

⁸ Cengiz Kırılı, *Yolsuzluğun İcadı, 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, Verita Yayınları, İstanbul 2015. Abdullah Saydam, "Memur - Maaş - Yolsuzluk İlişkisi ve Tanzimat Yönetimi", *Toplumsal Tarih*, 34 (Ekim 1996), s.51-57. Bosna Valisi Mehmed Vecihî Paşa da Tanzimat öncesindeki görevleri sırasında böyle suçlara bulaştığı için şikâyet edilmiş, muhakeme neticesinde beraat etmiş idi. Bkz. Zafer Gölen, "Bosna Valisi Mehmed Vecihî Paşa'nın Muhakemesi", *Belleten*, 57/277, Aralık 2012, s.849-877. Bazı yöneticilerin şer'an caiz olan *hediye* adı altında rüşveti örtbas etme çabaları bu alandaki mücadeleyi zorlaştırmaktaydı. Buna dair kapsamlı bir çalışma için bkz. Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet - Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları" *Türk Kültürü İncelemeleri*, 15 (2006), s.25-64. Konu hakkında daha genel bilgi için bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005.

⁹ Yüksel Çelik, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.383-396; Kırılı, *age*, s.87-103.

¹⁰ İbrahim Kavaz, *Akif Paşa, Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.7-10.

¹¹ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HH, 474/23179, 481/23615, 669/32671,*

Akif Paşa, ailesinin yanında devrin şartlarına göre iyi derecede eğitim aldıktan sonra Yozgat Âyanı Cabbarzâde Süleyman Bey'in divan kâtibi olarak çalışmaya başladı. Daha sonra İstanbul'a gelerek amcası Mustafa Mazhar Efendi'nin iltimasıyla Divân-ı Hümayun kalemine dâhil oldu. Yazısının güzelliği ve dile olan hâkimiyeti amirlerinin dikkatini çekmiş, altı ay sonra devrin itibarlı kurumlarından olan *Amedî Odası*'na alınmıştır. Bundan sonra hızla terfi ettiği görülmektedir; 1824'te Silahat Kâtibi, 1825'te Amedçi, 1826'da Beylikçi ve 1832'de Reisülküttap olmuştur. Kurumların yeniden oluşturulduğu süreçte bu makamın Hariciye Nezareti olarak konumlandırılmasıyla ilk nazır olarak görev yapmıştır.¹²

İlerleyen yıllarda genellikle halef-selef olarak görev yaptığı Pertev Mehmed Said Paşa ile giriştiği iktidar mücadelesinden yıpranmış olarak çıktı.¹³ Kendisinin Hariciye Nazırı, Pertev Paşa'nın Umûr-ı Mülkiye Nazırı olduğu sırada cereyan eden *Churchill Vak'ası* ilk defa gözden düşmesine yol açtı.¹⁴ Churchill adlı bir İngiliz gazetecinin avlandığı esnada açtığı ateş ile bir çocuğun yaralanması, sonrasında tutuklanması, işkence gördüğünü iddia ederek İngiliz Büyükelçiliği'ne müracaat etmesi sonucunda işin büyüyerek Büyükelçi Ponsonby'nin skandal bir hareketle Hariciye Nezareti'ni muhatap kabul etmeyerek herhangi bir resmi haberleşmede bulunmayacağını bildirmesi¹⁵ gibi olaylar sonucunda çıkış arayan Sultan II. Mahmud, çareyi Akif Efendi'yi Haziran 1836'da hastalık gerekçesiyle azletmekte buldu.¹⁶ Böyle basit bir adlî vakanın devletlerarası mesele haline dönüşmesinin arkasındaki asıl sebep, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Mısır meselesinde, Rusya ile yapılan ittifakta Pertev Paşa'nın İngiliz yanlısı, Akif Efendi'nin Rus yanlısı siyaseti tercih etmesidir.¹⁷ Nitekim Akif Efendi'nin azlinden Rusya'nın üzüntü duyduğu bilgisi hükümete ulaşmıştı.¹⁸

Pertev Paşa'nın kardeşinin ve damadının etkili görevde olması Sultan II. Mahmud nezdindeki itibarını göstermekteydi. Ancak bir süre sonra Pertev Paşa dâhil olmak üzere haklarında yayılan yolsuzluk ve rüşvet söylentileri üzerine önce Pertev Paşa'nın damadı Vassaf Efendi, sonra da kardeşi görevlerinden uzaklaştırıldı. En sonunda da Pertev Paşa azledilerek Edirne'ye sürüldü.¹⁹ Yerine şahsî düşmanı olan Akif Efendi vezirlik ve müşirlik unvanlarıyla Umûr-ı Mülkiye

¹² *Eser-i Akif Paşa*, Tatyos Dividciyan Matbaası, İstanbul, 1290, s.4-5. Bu eser, Akif Paşa'nın bazı eserlerini bir araya getirmek için torunu Mezâhib Odası hülefâsından Akif Efendi tarafından hazırlanmış olup baş tarafında Paşa'nın tercüme-i hâli bulunmaktadır.

¹³ Bkz. Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.71-83. Pertev Paşa hk. geniş bilgi için bkz. Özhan Kapıcı, *Tanzimat Yolunda Bir Osmanlı: Mehmed Sâid Pertev Paşa (1785-1837)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

¹⁴ Ayrıntılar için bkz. Nedim İpek, "Churchill Vak'ası", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1993), s.105-146; Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı – Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Yorum Yayıncılık, Ankara 1986; Kavaz, age, s.53-60.

¹⁵ *BOA, HH*, 1231/47986 (29 Zilhicce 1252 / 6 Nisan 1837) Bu dönemde İngiliz Büyükelçilerinin devletin içişlerine adeta hoyratça müdahale ettikleri görülmektedir. Bkz. Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

¹⁶ Ahmed Lütfî, *Tarih-i Lütfî*, C.V, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1302, s.48. Akif Paşa, hadiseyi kendi bakış açısından kaleme aldığı *Tabsıra* adlı eserde anlatmakta ve bu konuda tamamen Pertev Paşa'yı suçlamaktadır. Bkz. *Tabsıra-yı Akif Paşa*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1306. Eser hakkında yapılan bir inceleme için bkz. Salim Pilav, Akif Paşa (1787-1845) ve *Tabsıra*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

¹⁷ Avrupa kamuoyunda Akif Paşa, Rusya yanlısı olmakla meşhurdur. S. K. Pavlowitch, "British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838", *The Slavonic and East European Review*, Vol.38, No. 90 (London December 1959), s.163.

¹⁸ İngiltere gazetelerinde Rus İmparatoru'nun Akif Efendi'nin azlinden dolayı üzgün olduğuna dair yazılar çıktığı konusunda Londra Büyükelçisi Reşid Bey tarafından Bâbiâli bilgilendirilmişti. *BOA, HH*, 1183/46703 (11 Recep 1252 / 22 Ekim 1836).

¹⁹ *BOA, HH*, 1232/47999.

Nazırlığı'na getirildi,²⁰ kurumun adı *Dâhiliye Nezareti* olarak değiştirildi.²¹ Böylelikle oldukça güçlü bir konuma ulaşan Akif Paşa, Pertev Paşa'nın haksız yere idam edilmesinde de rol oynadı. Ancak kendisi de sadece altı ay kadar sürdürdüğü Dâhiliye Nazırlığı makamından hastalığı gerekçe gösterilerek 4 Muharrem 1254 (30 Mart 1838)'te azledildi. Fermanı; "*Dâhiliye Nâzırı bulunan Akif Paşa, her ne kadar hüner ve dirâyet erbâbından ise de illet-i mizâcî sebebiyle mesâlih-i cesîmede istihdâma elvermeyeceği derkâr ve husûsiyle bundan akdem zuhûra gelen keyifsizliğinden beri bütün bütün vücuduyla uğraşıp umûr-ı devlet-i aliyyemize merkez-i lâyıkında bakamamakta olduğundan...*" dolayı azledildiği ifade edilmekteydi.²²

Sultan Abdülmecid'in tahta geçişi ile birlikte iş değişmeye başladı. Yeni padişah henüz gençlik çağının başlangıcındaydı. Babası gibi uzun süren mücadelelerin sonucunda birtakım yeniliklere karar vermiş değildi. Bundan dolayı çalışmalar ister istemez Bâbîâlî bürokratlarından nüfuzu fazla olan grubun etki düzeyine göre şekillendi denilebilir. Yeni dönemde Pertev Paşa'nın yetiştirmesi olan Mustafa Reşid Paşa ile Sadık Rıfat Paşa padişahın gözdeleiydi. Tanzimat Fermanı, Sadaret makamında Hüsrev Paşa'nın bulunmasına rağmen, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından okundu. Esasında bir iç mesele olan devletin yeniden yapılandırılmasına yönelik bu fermanı Hariciye Nazırı'nın okuması, sembolik anlamları oldukça fazla olan bir hareketti. Fermanın içeriğinin oluşturulmasında asıl rolü Mustafa Reşid Paşa oynamış, fikirleri ile Sadık Rıfat Paşa gibi bazı yöneticiler de destek olmuşlar ise de, İngiliz ve Fransız diplomatlarının önemli derecede yönlendirmeleri söz konusu idi.²³ Mustafa Reşid Paşa'yı ön plana çıkaran bu durum, Bâbîâlî'de iktidarın Pertev Paşa'nın yetiştirdiği kadroların eline geçmesine yol açmıştı. Bundan da Akif Paşa zaman içerisinde derinden etkilendi.

2. Kocaeli Mutasarrıflığı ve Azledilmesi

Sultan Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla birlikte bir süredir ma'zûl bulunan Akif Paşa'ya, yeniden görev verilmesi uygun bulunmuş ve 14 Recep 1255 (23 Eylül 1839) tarihinde Kocaeli Sancağı Mutasarrıflığına tayin edilmiş birkaç ay sonra da uhdesine Hüdavendigâr, Bolu, Viranşehir ve Karesi sancakları ilave edilmişti.²⁴ Fakat Paşa'nın görevi fazla uzun ömürlü olamadı. Hakkında yapılan birtakım ciddi suçlamalar ve şikâyetler tahkikat konusu oldu. İlk önemli şikâyetin özünü Yalakâbâd (Yalova) kazası voyvodası olan Dergâh-i âlî kapucubaşlarından Mehmed Ağa'nın, çeşitli adlar altında halktan haksız yere fazla para alması oluşturmaktaydı. Akif Paşa da rüşvet almak suretiyle olayı örtbas etmekle suçlanmaktaydı. Sadaret makamına iletilen şikâyetler üzerine konu Meclis-i Vâlâ'ya havale edilerek oldukça kapsamlı bir soruşturma yürütülmesi sağlandı. Tahkikat sürecinde hem davacılar hem de davalı Mehmed Ağa İstanbul'a gelerek bizzat görüşlerini dile getirdiler. Ayrıca sunulan deliller, bilirkişilerin görüşleri, Akif Paşa'nın savunması alınarak bir mazbata hazırlandı. Bu mazbata 16 Safer 1256 (19 Nisan 1840) tarihinde Meclis-i Umumi'de müzakere edilerek bir mazbata da bu meclis tarafından tanzim edildi. Meclis-i Umumi mazbatası ile arz tezkeresi ve diğer belgeler

²⁰ BOA, HH, 1609/15 (11 Cemaziyelâhir 1253 / 12 Eylül 1837).

²¹ Ahmed Lütfi, *age*, C.V, s.99.

²² *age*, s.113.

²³ Güllhane'deki törene Fransa Kralı Louis Philippe'in oğlu Prens Joinville'in katılması (Kaynar, *age*, s.176.), *Le Siecle* gazetesinin olayı "*Garp medeniyetinin bir zaferi*" olarak nitelendirmesi, Fermanın hazırlanmasında Blaque, Barachin ve Reşid Paşa'nın özel kâtibi Cor'un katkıları (Sabri Esat Siyavuşgil, "Tanzimat'ın Fransız Efkâr-ı Umûmiyesinde Uyandırdığı Akisler", *Tanzimat*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940, s.751), fermanın büyükelçiliklere tebliğ edilmesi bu etkiyi göstermektedir. Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi*, C.III, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s.125.

²⁴ *Eser-i Akif Paşa*, s.6. Akif Paşa'ya yazılan Evâsıt-ı Recep 1255 tarihli hatt-ı hümayunda, Kocaeli Sancağının "*ber-vech-i muhassılık*" kendisine ihale edildiği ve hemen gidip göreve başlaması emredilmekteydi. BOA, *Cevdet-Dâhiliye*, 60/2954.

dikkate alındığında şikâyet konuları, savunmalar ve hükümet tarafından ulaşılan ilk sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:²⁵

1. Yeni idarî yapılanma gereğince Yalakâbâd kazası Karamürsel Muhassıllığına bağlanmıştı. Eski voyvoda Mehmed Ağa, “*Muhassıl vekili olacağım*” dediğinde, bazı şahıslar, hemen Karamürsel Muhassıllı İsmail Ağa'ya gidip daha önce yaptığı zulümleri anlatarak onu istemediklerini başka birini vekil olarak göndermesini talep etmişlerdi. İsmail Ağa da halkın istediğini vekil yapacağını söylemiş, ahali tarafından “*yerliden olmasın da her kim olur ise olsun*” şeklinde cevap verilince o da Sırrı Efendi adlı bir adamını tayin edeceğini belirtmişti. Ertesi gün halk, muhassıl vekilinin gelişini karşılamak ve Tanzimat Fermanı'nın okunmasını duymak üzere Yalova meydanında beklerken Mehmed Ağa'nın arkadaşı olan Hacı Mahmud orada bulunanları tehdit etmiş, birkaçını da yaralamıştı. Mehmed Ağa da derhal Akif Paşa'ya “*ahali konağımı muhâsara edip bastılar ve malımı yağma eylediler*” diye şikâyet etmişti. Bunun üzerine Paşa, Kavasbaşı Ahmed Ağa'yı yanında birkaç kişiyle kazaya yolladı. Bu şahıs kazaya gelir gelmez Mehmed Ağa'nın konağına giderek kendisiyle görüştüktan sonra köylere adamlar yollayıp itirazda bulunan Müslim ve gayri Müslim ahaliden birkaç kişiyi tutturup yaralı oldukları halde Yalova'ya getirtti. Bu arada Kavasbaşı Ahmed Ağa'ya *hidmet-i mübâşiriye* ve diğer adlar altında Hacı Mahmud tarafından 2.500 kuruş verildi. Bu durumu gören ahali “*Bizim bir hatamız yok iken bu muameleye neden layık oluyoruz*” diyerek tepki gösterdiler ve karşılaştıkları muameleyi Akif Paşa'ya şikâyet ettiler.

2. Akif Paşa, derhal Mehmed Ağa'yı hapsedmiş ve alacak-verecek konusunun mahallinde mahkeme tarafından çözümlenmesini emretmişti. Mahkemede yapılan muhasebeleştirme işlemi sırasında 1245 (1829-1830) senesinden o zamana kadar Mehmed Ağa'nın zimmetinde ahalinin 405.753 kuruş alacağı ortaya çıktı. Bu sırada Bursa'ya gitmek üzere yola çıkan Akif Paşa, Yalova'ya uğrayıp doğruca Mehmed Ağa'nın konağına misafir oldu. Bu manzara halkın hayal kırıklığına uğramalarına yol açıtıysa da Paşa, “*Sizin muhasebenizi ben görürüm, ihkâk-ı hak ederim*” diye haber göndererek kendilerine güvence verdi. Ancak ertesi gün Paşa'nın kitapçısı İbrahim Esad Efendi,²⁶ üç müslim üç de gayri müslim davet ederek defterde yazılı olan maddeleri tek tek incelemeye başladılar. Esad Efendi, inceleme sırasında her maddeye birer bahane bularak halkın taleplerinden vazgeçmelerini söyleyip Mehmed Ağa'nın Paşa'ya 15.000 kuruş verdiğini, kaza malından alacağı olan on bin küsur kuruştan feragat ettiğini söyleyerek aralarında sulh yapılmasını teklif etti. Mahkeme Nâibi Mehmed Emin Efendi de, bizzat Akif Paşa'nın müdahalesiyle Mehmed Ağa'dan 26.752 kuruş 20 paranın alınması suretiyle hesapların ibra edildiğine dair hüccet ile ilâm hazırladı. Bunun üzerine çok sayıda insan *ihkâk-ı hak* maksadıyla İstanbul'a gitmeye karar vermiştir. Akif Paşa ise, halkın şikâyetine kulak asmadan Mehmed Ağa'yı zaptiye işinde görevlendirdi.

3. Akif Paşa, adamlarıyla kazada iki gece ikamet ettikleri halde yem ve yiyecek bahası ile beygir kirası olarak hak sahiplerine bir kuruş ödenmediği gibi, hademesinin *avâid* adı altında aldığı 1.500 kuruştan fazla rüşveti de halka yükleyerek Bursa'ya gitti. Tanzimat gereğince devlet görevlilerinin bir yerde konaklamaları halinde yaptıkları harcamaların bedelini halka tamamen ödemeleri ve *hidmet* veya *avâid* gibi adlarla bir kuruş almamaları gerekmektedir. Akif Paşa, bu konuları bilen büyük vezirlerden olduğu halde böyle davranması hukuka aykırıdır ve alınan rüşvetin geri verilmesi icap etmektedir.

4. Paşa'nın, Yalova'dan ayrılırken, Müslüman bir çocuğu yanında götürdüğü, çocuğun yolda firar edip halen nerede olduğunun bilinmediği hususu da şikâyetçiler tarafından dile getirilmişti.

²⁵ BOA, İ.MVL, 1/21,4/61.

²⁶ Kırılı, age, s.63 vd. Esad Efendi'den sürekli olarak *kâtip* diye söz etmekte ise de bu şahsın Paşa nezdindeki rolü basit bir kâtiplikten çok ötedir. Nitekim müteakip sayfalarda görüleceği üzere Akif Paşa, Esad Efendi'yi *kitapçısı* ve bazı yerlerde de *vekili* olarak tanımlamaktaydı.

Babası çocuğunu aramakla meşgul olurken, annesi de yaşananlardan dolayı İstanbul'a gelerek kendisinden şikâyetçi olmuştur.

5. Akif Paşa'nın iddialara ilişkin görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Bursa'ya giderken Yalova'da ikamet edilerek halkın istediği muhasebe işlemi incelenmiş, ahalinin haksız talepte bulundukları tespit edilmiştir. Tartışma ve husumetin bitirilmesi için Mehmed Ağa'nın kaza idaresinden olan alacağının bir miktarı tenzil edilerek taraflar barıştırılmış, iki taraf birbirlerinin zimmetlerini ibra ve iskat ettiklerini mahkeme huzurunda beyan etmişlerdir. Buna dair hüccet ile ilâm hazırlanmıştır. Şikâyetçilerin hakikate aykırı olan sözlerine kulak asılmamalıdır. Mehmed Ağa otuz seneden beri voyvodalık etmiş olduğundan, o kadar müddette kaza ahalisinin cümlesini hoşnut etmesi mümkün olamadığından, zâbitlığı bazılarına dokunmuş olmalıdır. Şimdi, güya fırsat bulup şikâyete yöneldikleri anlaşılmaktadır. Akif Paşa kayıp çocuk konusunda herhangi bir şey söylememiştir.

6. İstanbul'daki sorgulama sırasında Mehmed Ağa, ahalinin konağını basıp dolabındaki yüz on keselik beyaz akçesini yağma ettiklerini ve kendisini de hırpaladıklarını dile getirmiş ise de, ahali "*Estağfurullah iftiradır, senin kimse konağını basmadı, bir fert senin akçeni yağma etmedi, her kim almış ise söyle*" dediğinde cevap veremediğinden bu iddiası itibara şayan bulunmamıştır. Bu da adı geçen ağanın müfsit biri olduğuna delil sayılmıştır. Kaza naibi de, müstekilerin iddialarına uygun ifade verip Akif Paşa tarafından alınan ilâmın kerhen verildiğini itiraf etmiştir.

7. Defterler incelendiğinde halkın dört yüz bin kuruş talep etmesinin haklı olmadığı belirlenmiştir. Mehmed Ağa'nın zimmetinde 198.817 kuruş olduğu ispatlanarak bunun kendisinden alınıp hak sahiplerine verilmesine karar verilmiştir. Yine adı geçen şahıstan istenen on dokuz bin kuruş civarındaki paranın incelenmesinin kaza meclisi tarafından yapılması uygun bulunmuştur. Akif Paşa'nın yanına aldığı ve daha sonra firar ettiği söylenen çocuğun her ne mahalde ise derhal buldurulup ailesine teslim edilmesi ilgililere emredilmiştir.

Bâbîâlî'ye göre, Akif Paşa'nın böyle yolsuz ve uygunsuz harekette bulunduktan sonra artık o görevde kalması uygun değildir. Müzakereler neticesinde meydana gelen olayın ayrıntıları araştırılıp hakikat ortaya çıktıktan sonra gereğinin icra edilmesi kararlaştırılmıştır. Özellikle yeni ilan edilen Tanzimat-ı Hayriye usulüne aykırı bu çeşit uygunsuzluk meydana geldiğinde, en küçük müsamaha gösterildiği takdirde yapılan yeniliklerin kalıcı olmayacağı dikkate alınarak, kendisinin derhal azledilip Edirne'de zorunlu ikamete tâbi tutulması münasip görülmüştür.²⁷ Böylelikle Akif Paşa görevden azledildiği gibi, suçu çok ağır bulunarak hem sürgün edilmiş hem de vezirlik unvanı uhdesinden alınmıştır. Konuya ilişkin olarak Sadrazam Hüsrev Paşa tarafından hazırlanan tezkerede şöyle denilmektedir:

*"Meclis mazbatasından ma'lûm-u âlî-i şâhâneleri buyrulacağı vecihle Kocaeli Müşîri bulunan Akif Paşa bendelerinin rivâyet ve tahkik olunan uygunsuz hareketine mebnî hasbe'l-usûl ba'de-izin orada bekâsı uyamayacağından kendüsünün mansabından tez elden azl ve bir mahall-i münâsibde ikâmesi ile ba'dehu da'vâsı görülerek ber-muktezâ-yı kanûnnâme-yı şâhâneleri te'dibât-ı lâzimesinin icrâsı meclisçe karârgâr olmuş olduğundan kendisinin, ref'-i vezâretle Edirne'de ikâmet etmek üzere me'mûriyeti..."*²⁸

Akif Paşa, İstanbul'dan mübaşir olarak gönderilen Veli Ağa yanında olduğu halde Bursa'dan Tekfurdağı yoluyla Edirne'ye varmış, Sadaret makamına gönderdiği 18 Mayıs 1840 tarihli yazıda, kendisine çok iyi davranıldığını, bundan dolayı şükranlarını bildirmek istediğini

²⁷ BOA, İ.MVL, 1/21 (Belge-6. Arz tezkeresi tarihsiz olmakla birlikte arkasında kaydedildiğini belirten 17 safer 1256 (20 Nisan 1840) tarihi yer almaktadır ki azil kararının bu tarihte tasdik edildiği anlaşılmaktadır. *Eser-i Akif Paşa*, s.6'da azil tarihi olarak 12 Safer 1256'nın verilmesi hatalıdır. Zira Paşa'nın azli konusunun Meclis-i Umumi'de konuşulduğu tarih 16 Safer 1256 (19 Nisan 1840) Pazar günüdür.

²⁸ BOA, HH, 1631/9; Ahmed Lütfi, *age*, C.VI, s.100.

belirtmiştir. Aynı yazıda Paşa, kendisi hakkında merhamet gösterilmesini temenni etmeyi ihmal etmemiştir.²⁹

Vaziyeti teftiş etmek üzere Edirne'ye gönderilen Gedikliler Muhtarı Hacı Ali Ağa'nın döndükten sonra anlattıkları şu şekilde raporlaştırılmıştı: Akif Paşa hasta ve öksürük illetine müptela olduğundan başka bir şeye bakamamaktadır. Bütün işlerini önceden kitapçısı ve şu anda da mühürdarı olan İbrahim Esad adlı kişiye bırakmış durumdadır. Esad Efendi'nin hali gayet uygunsuzca olup şarap içmek, kadın oynatmak gibi dinin yasakladığı şeyleri işlemekten geri durmamaktadır. Onun kötü hallerini, gerek içeriden ve gerek hariçten birisi ifade ve ihtar etse Paşa'nın tekdiri ve gazabıyla karşı karşıya gelmektedir. Akif Paşa, ona o derece mecbur ki, kendi nefsinden dahi aziz görmektedir. Bu halin Esad'ın yaptığı sihrin etkisinden kaynaklanmış olabileceği tahmin edilmektedir.³⁰

Bir sihir (veya hipnotize etme) hadisesinin olup olmadığı bilinemez ise de Paşa'nın bu şahsa olan olağanüstü bağlılığı dikkat çekmektedir. Nitekim Sadaret tarafından, hakkındaki iddialara cevap vermek üzere bir vekilini İstanbul'a göndermesi istendiğinde, Esad Efendi'yi yollamıştı. Bu arada Sadrazam Hüsrev Paşa'ya yazdığı yazıda, onun kölelerini iyi yetiştirip devlet görevlerine getirdiğine atıfta bulunarak,³¹ Esad Efendi gibi kimsesiz birine de sahip çıkacağına, inandığını belirtmiştir. O'nun kendi başına hiçbir işe karışmadığını, aşırı dürüst olduğunu, asla yolsuzluk yapmadığını, faraza bir kusur ve hata var ise mesuliyetinin kendisinde olduğunu da ilave etmişti.³²

Akif Paşa, Edirne'ye vardktan hemen sonra Padişah tarafından affedilmesi için müracaatta bulunmaktan geri durmadı. Bu amaçla gönderdiği 9 Cemaziyelevvel 1256 (9 Temmuz 1840) tarihli yazıda hasta ve borçlu olduğunu, azl ve sürgün dolayısıyla durumunun daha da kötüleştiğini, nefes darlığı, keder ve üst üste gelen diğer hastalıklar yüzünden vücudunun harap halde olduğunu, Ceza Kanunnamesine göre hakkında müessir bir suçun olmadığını belirterek affedilmesi için şu sözlerle yalvarmaktaydı: “*Şevketmeâb efendimiz hazretlerinin mübârek ve mes'ûd ser-i hümayûnları sadakası olarak sâhilhâne-i çâkerânemde dua-yı ömr ü şevket-i şâhâneye iştigâl ve ömrüm var ise bakiyye-i dâneni kendi aşiyân-ı virânemde itmâm ve ikmâl etmek üzere ... (affedilmemi arz ediyorum)*”.³³

3. Akif Paşa'nın Muhakemesi

Tanzimat'ın ilk yıllarında üst düzey devlet adamlarının yargılanması ile ilgili usûl gereğince, Meclis-i Vâlâ tarafından dilekçeler, ifadeler, savunmalar, muhtelif resmî kayıtlar incelendikten sonra varılan karar bir mazbata ile Meclis-i Umumi'ye gönderilmekteydi.³⁴ Meclis-i Umûmi'de mesele enine boyuna müzakere edildikten sonra alınan karar, bir mazbata ile Sadaret makamına, burası da genelde kararlarda pek değişikliğe gitmeyerek arz tezkeresi ile padişahın onayına sunmaktaydı. Akif Paşa hakkındaki muhakeme süreci aynı uygulamaya tâbi tutuldu.

Akif Paşa'ya yönelik ilk suçlamalar Yalakâbâd kazası halkından gelmiş ise de, azledilmesinden hemen sonra her kazadan çok sayıda şikâyet amaçlı arzuhal ve mahzarın Sadaret makamına ulaştırıldığı görülmektedir. Suçlamaların büyük çoğunluğunu halktan alınan ve usulsüz olduğu iddia edilen tahsilatlar oluşturmaktaydı. Yerine tayin edilen Ahmed Zekeriya

²⁹ BOA, İ.DH, 14/669.

³⁰ BOA, İ.MVL, 4/61 (Belge-3. 20 Rabiulevvel 1256 /22 Mayıs 1840).

³¹ Çocuğu olmayan Hüsrev Paşa'nın köleleri ile yetiştirmelerinden birçoğu devletin en önemli birimlerinde görev almış, içlerinde sadrazamlık, seraskerlik, valilik yapanlar, hatta saraya damat olanlar vardı. Bkz. Çelik, *age*, s.415-427.

³² BOA, İ.MVL, 4/61 (Belge-5. 3 Rabiulâhîr 1256 / 4 Haziran 1840).

³³ BOA, İ.MVL, 4/61 (Belge-4).

³⁴ Bu meclislerin kuruluşu, görevleri, yetkileri ve birbiriyle ilişkileri hk. bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994. Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Umumi'nin yargılamadaki rolleri hakkında ayrıca bkz. Gölen, *agm*, s.850-851, 874.

Paşa'ya bizzat veya dilekçelerle başvuran yerel yöneticiler, yönetimleri altındaki insanlardan Tanzimat usulüne aykırı olarak para alındığını, bunların iade edilmesini talep etmekteydiler.

Kaza meclisleri tarafından hazırlanan mahzarlar ile kişiler tarafından yazılan arzuahaller neredeyse birbirinin kopyası gibidirler. Genellikle bu belgelerin üst tarafında kendilerinden haksız yere alınan meblağın dökümü yapıldıktan sonra, Tanzimat ile getirilen yeniliklerden duyulan memnuniyet belirtilmekte, buna karşılık Akif Paşa'nın fermanlara aykırı davranışı ile haksız yere kendilerinden tahsil edilen paraların geri verilmesi talebiyle son bulmaktadır. Biraz daha geniş kapsamlı olarak hazırlanan İzmit Muhassıllık Meclisi mazbatasını buna örnek olarak vermek mümkündür. Mazbatanın üst tarafındaki listede yasa dışı olarak alınan paralar tek tek yazıldıktan sonra muhtelif miktarlardaki tahsilatın toplamının 144.756 kuruş olduğu İzmit Kadısı Ahmed Şerif Efendi tarafından tasdik edilmiştir. Listenin altında kayıtlı mazbata metninde aynen şu ifadeler yer almaktadır:

*"Bi-tevfikihi teâlâ der-dest-i ta'zîm buyurulan nizâmât-ı hayriyeden sonra, Kocaeli sancağı müşîri sâbık atûfetlu el-Hâc Mehmed Akif Paşa hazretlerinin gerek Bursa'ya teşriflerinde râh-ı rastları olan kazâlarda birer gece beytütetlerinde vermediği me'külât bahâlarından ve bazı ahâlisinden cünha ittihâzıyla tahsil eylediği cerâimden ve gerek sancağ-ı mezbûre muzâfe kazâlar voyvodalarından bahâsını kat' etmeyerek aldığı hayvanâtın esmânından, muhâlif-i irâde-i seniye olarak hizmet-i mübâşiriye ve sâireden isithsâli olan mebâliğin ashâbından ba'zısı bâ-arz-ı hâl ve ba'zıları bâ-mazbata medine-i İzmid meclisine lede'l-ihbâr defter-i mümzâsı tanzîm olunarak ismi bâlâlarına şerh verildiği vecihle müşârûn-ileyh hazretlerinin müterettib-i zimmet-i âlileri bulunan bir yük kırk dört bin yedi yüz elli altı gurusundan madâ diğer kazâlar mazbataları ile zimmet-i müşârûn-ileyhin ashâblarına reddi ve 'adem-i reddi husûsu menû-i irâde-i seniyye bulunduğundan ma'lûm-i âli buyrulmak için vürûd eden kazalar mazbataları ile maân mazbata takdim kılındı."*³⁵

Tanzimat ilkelerine aykırı olarak toplanan vergi ve hediyelerle ilgili şikâyetlerden farklı olarak üç adet müracaatın varlığı söz konusudur. İki kadın ve bir erkek tarafından verilen bu dilekçelerde *yönetimde haksızlık ve zulüm yapıldığı* iddiası ön plana çıkmaktadır. Şikâyetçi olan kadınlardan biri Galatalı Gülsüm Hanım'dır. Dilekçede yer alan bilgilere göre; Tersane-i Âmire'de yelkenci defterinde kayıtlı olan Yalakâbâd kazası Çukur köyü sakinlerinden torunu Mehmed bin Osman, vilayetine ruhsatla gitmiş iken kazasına vardığında asker yazılmakta olduğundan, elindeki tezkere dikkate alınmadan asker yazılarak İzmit'e gönderilmiştir. Gülsüm Hanım torununun bu şekilde alınmasına razı olmadığını, yeniden tersanede görevlendirilmesini talep etmiştir.³⁶ Bu sırada Yalakâbâd kazası muhassılı olan Mehmed Said de, bahriye askerlerinin başka tarafa kaydedilmesi ve nakledilmesi nizamaya aykırı olduğundan adı geçen Tersane-i Âmire tarafına iadesi ve gönderilmesi için kendisine bir emirnamenin yazılmasını talep etmiştir.³⁷ Bu meselenin bilahare kurumlar arasında yapılan yazışmalar neticesinde çözüme bağlandığı, Akif Paşa'nın muhakeme sürecinin dışında tutulduğu anlaşılmaktadır.

İkinci dilekçenin sahibi Yeğen Paşa'nın kızı Habibe Hanım'dır.³⁸ İddiasına göre hiçbir suç ve kabahati yok iken Akif Paşa'nın kitapçısı olan Esad Efendi ile hazine darı Hasan adlı kişiler, kocasını yaralamış, hapse atmış, kendisini direğe bağlayıp beş yüz kırbaç vurup kötürüm kalmasına sebebiyet vererek her tarafı çürüyüp dökülmüş, bundan dolayı 6.000 kuruş hekimlere masraf etmiştir. Ayrıca adı geçen şahıslar aylık parasına haksız yere el koymuşlardır. Bu şekilde

³⁵ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-6).

³⁶ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-7).

³⁷ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-24).

³⁸ Kırılı, *age*, s.76, not.18'de Habibe Hanım'ın Akif Paşa'nın ölmüş yeğeninin kızı olarak anlatmaktadır. Yanlışlık Habibe Hanım'ın arzuhalinde geçen "*müteveffâ Yeğen Paşa'nın bu câriyeleri kerimesi olub*" ifadesinin "*müteveffâ yeğen-i Paşa'nın bu câriyeleri kerimesi olub*" şeklinde okunmasından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki gerek Habibe Hanım'ın arzuhalinde gerekse konuya ilişkin diğer belgelerde ikili arasında bir akrabalık ilişkisi en ufak bir şekilde ima dahi edilmemektedir. Bahsi geçen arzuhalin fotokopisi için bkz. *age*, ve s.153 (EK-II.C). Böyle bir akrabalık olsaydı Akif Paşa'ya muhalif olanların bunu çok etkili biçimde kullanacağı muhakkaktır.

büyük zulme uğradığını belirterek sorumlular hakkında davacı olmuştur.³⁹ Bir diğer dilekçeyi de Pazarköy kazasına bağlı Yeniköy ahalisinden Mehmed adlı şahıs yazmıştır. İddiasına göre Esad Efendi tarafından celp olunarak kavasbaşı odasına hapsedilmiş ve cebren 6.600 kuruşuna el konulmuştur. Söz konusu meblağın kendisine verilmesini talep etmektedir.⁴⁰

Sadaret makamına ulaşan bütün şikâyet evrakları daha sonra Meclis-i Vâlâ'ya havale edildi. Meclis-i Vâlâ'da malî usulsüzlüklerle ilgili iddialar bir defter haline getirildikten sonra ilk olarak Akif Paşa'nın vekili olan Esad, eski kethüdası Fethullâh ve yeni kethüdası Salih efendilerin ifadelerine başvuruldu. Her bir iddia veya suçlama maddeleştirilerek tek tek bu kişilere sorulduktan sonra verdikleri ifadeler maddelerin üzerine yazılıp Esad tarafından mühürlendi. Bilahare Akif Paşa'nın savunmasını almak üzere Meclis-i Vâlâ azalarından Mazlum Bey ile Deâvî Nezareti Birinci Muavini Selami Efendi Edirne'ye gönderildi. Akif Paşa, Edirne Meclisi'ne davet edilerek hakkındaki iddialar, Paşa'nın adamlarının ifadeleri tek tek okunarak kendisinin söyledikleri de kayıt altına alındı.⁴¹ İleri sürülen iddialar ile savunmalara örnek oluşturmak üzere olaylardan bazıları Tablo-1'de özetlenerek verilmiştir.

Tablo 1: Halktan alınan bazı paralara dair iddialar ve savunmalar

Kanuna aykırı olarak para alındığı yolundaki iddialar	Tutar (kuruş)	İbrahim Esad Efendi, Fethullâh Efendi ve Salih Efendi'nin ifadeleri	Akif Paşa'nın ifadesi
Akif Paşa'nın Bursa'ya gidişlerinde Şeyhlü Voyvodası Rıza Bey'den yazılı olarak talep edip bedelini ödemediği beygirlerin bahası	3.910	Beygirlerin belirtilen şekilde alındığını ve bahasının ödenmediğini kabul etmişlerdir. Geri verilmesi gerekir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Kandıra Kazası Voyvodası Mustafa Bey'den alınan beygirin bahası (Şikâyetçi 1.900 kuruş talep etmiş, ancak 800 kuruşu kitapçı ve kethüdalar reddetmişlerdir.)	1.100	İki beygir alındı. Bedeli 1.100 kuruş olup bunun geri ödenmesi gerekir. Sahibi kabul etmezse iki beygir verilmelidir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Ağacli Voyvodası İbrahim Ağa'nın alacağı olan beygir bahası	1.239	Beygirlerin alındığını ve bedelinin ödenmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Adapazarı sandık emini Ahmed Efendi'nin alacağı olan beygirin bahası	1.000	Beygirlerin alındığını ve bedelinin ödenmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Ahalinin Serdivan köyü çorbacısı Ligorı adlı şahıstan alacağı olup Akif Paşa'nın zimmetine geçirdiği meblağ (5.150 kuruş talep edilmiş ise de Akif Paşa'nın adamları 650 kuruşu kabul etmemişlerdir.)	4.500	Bu meblağın 4.000 kuruşunun Paşa'nın hazinesine, 500 kuruşunun da mübaşiriye hizmeti olarak alındığı tasdik edilmiş, kalanından haberleri olmadığını ifade etmişlerdir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Karamürsel'e bağlı Erikli köyü ahalisinin ellerinde bulunan muafiyet emrini muhassıl Akif Paşa'ya götürdüğünde kendilerinden alınan	800	Belirtilen paranın alındığı tasdik edilmiştir.	Konuyu incelemek üzere Karamürsel'e giden Hasan Ağa'nın mübaşiriye hizmeti olarak aldığı paradır.
Erikli köyüne ait verginin tahsili için Tanzimattan sonra	6.250	6.250 kuruşun Kavasbaşı Mustafa Ağa'nın hizmeti	Erikli ile Karamürsel ahalisi arasında vergi konusunda tartışma

³⁹ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-18)

⁴⁰ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-8).

⁴¹ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-5, 6, 16, 20, 30).

gönderilen buyruldu için köy ahalisinden alınan mübâşiriye (Ahalinin talebi 6.600 kuruş olup 350 kuruşu kabul edilmemiştir.)		olarak alınmış olduğunu tasdik etmişlerdir. Kalan kısmından bilgileri bulunmamaktadır.	olup mahkeme kararına rağmen hisselerini ödemediklerinden bakaya kalmaması için Sadaret emri gelmişti. Bunu sağlamak için Kavasbaşı ile beş kavas gönderilmiş bunlar bir ay ikamet etmişlerdir. Belirtilen meblağ onların masrafları içindir. O kadar tahsildarın tayin edilmesinin zarara yol açtığı hatırlatıldığında Akif Paşa aralarında münazaa bulunduğunu ve Tanzimat'tan önce olduğunu belirtmiştir.
Erikli köyünün tahsilata engel olduğu gerekçesiyle hapsedilen muhtarlarından alınan meblağ	1.000	Belirtilen paranın alındığı tasdik edilmiştir.	Köy muhtarları ahaliyi tahrik ile Karamürsel ahalisi arasında çatışma olduğundan Hamdi Efendi gönderilmiş ve belirtilen miktarda mübâşiriye alınmıştır.
Mustafa Hıfzı Paşa'nın kethüdası Emin Efendi'nin Akif Paşa'nın kethüdası Fethullâh Efendi'ye devrettiği yem ve saman bedeli olup Akif Paşa'nın borcu olan meblağ	5.848	Fethullâh Efendi kabul etmiştir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Yalakâbâd'a bağlı Yürekli köyü ahalisinden Deli Hüseyinoğlu'nun çobanı olan Kız Derbendi reayasından Panayut, Deli Hüseyinoğlu'nun koyunlarını alıp başka kazada satmıştır. Şikâyet üzerine daha sonra koyunlar geri alınmıştır. Ancak "bilginiz vardır denilerek" Kız Derbendi kocabaşları hapsedilmiş, ceza olarak Akif Paşa'nın hazinesi ve kavas hizmeti olarak alınan	3.000	Belirtilen meblağın 2.500 kuruşu Paşa'nın hazinesine ve 500 kuruş da mübâşiriye olarak alınmıştır.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Akif Paşa, Bursa sancak masraflarının Kasım ayına ait tevziinden Yalakâbâd kazasının hissesine düşen 32.143 kuruştan mahsup denilerek kazanın muhassıllık malından aldığı meblağ.	22.000	Bu zimmet Kapı Kethüdası Sarım Bey marifetiyle Akif Paşa'nın alacağına karşılık olarak kapatılmış ve senedi Akif Paşa'ya gönderilmiştir.	Akif Paşa, verilen ifadeyi doğrulamış, senedin kapı kethüdasında olduğunu, Meclis-i âli'ye takdimi için kendisinden yazı alınmıştır.
Akif Paşa'nın Yalakâbâd kazası kirahanesinden almış olduğu üç rahvan atın bedeli	3.050	Akif Paşa'nın alacağına mahsup olunmuştur. Getirilecek senette bu bilgi bulunmaktadır.	Bu meblağın belirtilen senede dâhil olduğunu Akif Paşa da kabul etmiştir.
Akif Paşa'nın Bursa'ya gidişleri sırasında Karamürsel'de bir gece ikametlerinin masrafları olup ahali tarafından talep edilen tutar	2.430	Salih Efendi söz konusu masrafların ahaliye verilmediğini kabul etmiştir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Yalakâbâd kazasında iki gece misafirliklerinin masrafları olup ahali tarafından istenen tutar	3.759	Ödeme yapılmadığı tasdik edilmiştir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Eski Adapazarı Voyvodası Said Efendi'nin damadı Şakir Efendi'den Tanzimat'tan sonra bir tımar maddesinden dolayı	3.400	Tımar bedeli olarak Akif Paşa bizzat tahsil etmiştir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.

Akif Paşa'nın hazinesine ve mübâşiriye olarak alınan			
Şakir Efendi tarafından Çaybaşı tımarı sipahisi Emin'in hissesi için Akif Paşa'nın hazinesine verilen	700	Bilgileri olmadığını belirtmişlerdir.	Defterlerinde kaydı olmayıp kat'iyen malumları olmadığını ifade etmiştir.
Adapazarı -Hendek arasındaki Kuruköprü'nün tamiri için eski mutasarrıf Hıfzı Paşa zamanında ferman gereğince Kocaeli sancağı kazalarına tevzi olunan 102.500 kuruştan Akif Paşa'nın tahsil edip zimmetinde kalan	27.820	Meblağın o şekilde tahsil edildiğini tasdik etmişlerdir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Adapazarı kazasından alınan mübâşiriye vs. (9.575 kuruş talep edilmiş ise de 1.050 kuruş kabul edilmemiştir.)	8.525	1.050 kuruş dışındakileri tasdik etmişlerdir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Karasu kazasından alınan mübâşiriye	1.340	Alındığı tasdik edilmiştir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Sarıçayır kazasından mübâşiriye	1.930	Alındığı tasdik edilmiştir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.
Hendek ve Akyazı kazasından alınan mübâşiriye	1.739	Alındığı tasdik edilmiştir.	İfadeyi aynen kabul etmiştir.

Belirtilen iddialara ilişkin olarak Akif Paşa ile adamlarının verdikleri ifadeler, şikâyetçilerin taleplerinin büyük ölçüde haklı gerekçelere dayandığını göstermektedir. İtirafılarına rağmen, Meclis-i Vâlâ'nın oldukça ayrıntılı bir tahkikat gerçekleştirdiğini görmekteyiz ki, bu kapsamda Akif Paşa'nın oğlu İbrahim Efendi'nin de bilgi ve görüşlerine başvurulmuştur.

İbrahim Efendi, babasından farklı olarak bütün olup bitenlerden Esad Efendi'yi sorumlu tutmuştur. Babasının tavrındaki ani ve anlaşılabilir değişimin ancak sihirle açıklanabileceğini ifade ederek ilgi çekici iddialar ileri sürmüştür. Yazdıkları şu şekilde özetlenebilir: Bu şahıs Bozok'ta mücellitlik ve sarraf yazıcılığı gibi işlerle meşgul olan, dinî meselelerde duyarlı olmayan birisidir. Bir aralık amcası Muhyiddin Efendi'ye intisap etmiş ve onunla birlikte İstanbul'a gelip deniz suyu, asma ağacı ve bezir yağı gibi şeyleri karıştırarak yemek ve bazı kaba sabalıklar söylemek suretiyle Akif Paşa'yı eğlendirmekle vakit geçirmekteydi. Bir gün Paşa emrindekileri toplayarak; *"Ben bu efendiyi kendime kitapçı tayin ettim. Bundan böyle kendisini büyüğünüz bilin ve onun dairemde istemediğini ben de istemeyeceğimden ana göre hareket edin"* yolunda emir vermiştir. Daha sonra kendisini oturtup uşaklara eteğini öptürmek gibi aşırı şekilde hürmet göstermiştir. O zamana kadar biriktirdiği bütün nakit, mücevherat ve kıymetli eşyasını bizzat ona teslim ettiği gibi, birazını da Esad Efendi güya korumak bahanesiyle çalmıştır. Paşa'nın bütün işleri onun elinde kalmış, istediğini darp ve tekdir, istediğini hapsedmek suretiyle büyük miktarda servet toplamıştır. Paşa alınan akçelerin miktarını ve sebebini bilmediği gibi birçok olay hakkında da kesinlikle bilgisi bulunmamaktadır. Ona olan sınırsız emniyetinden dolayı defterlere bakmadan hemen tasdik etmiştir. Bu şahsa bu derece teslimiyet göstermesi sihir alameti olmaktan başka bir şeyle açıklanamaz. Akif Paşa'nın İzmit'e ilk vardığında ahali ve fukara hakkında gösterdiği şefkat bilinmektedir. Sonradan meydana gelen mezâlimin Esad Efendi'den kaynaklandığı ahalinin malumudur. Esad Efendi haksız yere insanlardan para cezası almak, gümrük eşyalarından fahiş ücret tahsil etmek, zorla yüksek fiyattan zahire satmak gibi yollarla halka zulmetmiştir.⁴²

Meclis-i Vâlâ tarafından yapılan tahkikat neticesinde Akif Paşa ile adamlarının zimmetinde oldukça yüklü miktarda paranın olduğu, kanunlara aykırı şekilde tahsil edilen paraların hak

⁴² BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-13).

sahiplerine iade edilmesi gerektiği kanaati hâsıl olmuştu.⁴³ Nitekim Paşa da yazdığı 21 Recep 1256 (18 Eylül 1840) tarihli dilekçesinde bütün suçlarını ve kusurlarını itiraf ettiğini belirterek padişahı af talebinde bulunmuştur. Bununla birlikte haksız yere para alınmasını iki sebebe dayandırmaktaydı: *Birincisi* memurlara yeterli miktarda maaş verilerek bulundukları görevlerde rüşvet ve saireden uzak kalmaları sağlanmak istenmiş olmakla birlikte, kendisi Kocaeli sancağının tevcih edilmesinden Mart 1840'a kadar maaşsız çalışmıştır. Ayrıca Mart'tan azline kadar işlemiş olan maaşı da verilmemiştir. Borçlu olduğundan böyle davranmak durumunda kalmıştır. Devlet işleri için kazalara giden adamlarının maaşları bulunmadığından onlar da mübâşiriye almışlardır. *İkinci olarak* Tanzimat-ı Hayriye'nin usûl ve ayrıntısı ile Ceza Kanunnamesi'nin hükümlerine dair bilgisi olmadığını, hatta kanunnâmeyi Edirne'de gördüğünü ifade etmiştir.⁴⁴

Maaş verilmediği yolundaki iddia üzerine Meclis-i Vâlâ konuyu araştırma ihtiyacı hissederek Maliye Nezareti'nden bilgi istemiştir. Nezaretten verilen cevapta, Paşa'nın Kocaeli Mutasarrıflığı'na tayini sırasında kendi iltiması üzerine eski maaşı olan 15.000 kuruşun devam ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Tanzimat'ın uygulamasına geçilmesiyle sancak ahalisinden toplanan masraf adlı gelirler kesildiğinden dolayı maaşı 60.000 kuruşa çıkarılmıştır. Kayıtlara göre Kocaeli sancağının gelirlerinden kendisine 123.907 kuruş avans ödenmiş; eski maaşından 4.000 kuruş, yeni maaşından da 76.000 kuruş olmak üzere toplam 80.000 kuruş Sadaret'in şifahî emri ile henüz ödenmemiştir.⁴⁵

4. Karar

Akif Paşa hakkındaki iddiaları ve delilleri 10 Ramazan 1256 (5 Kasım 1840) tarihinde görüşen Meclis-i Umumi, durum tespiti yapmakla yetinerek Paşa'nın suçunu sabit görmüş ve uygulanacak ceza hususunu padişahın takdirine terk etmişti.⁴⁶ Bununla birlikte Sadrazam Hüsrev Paşa, Meclis-i Umumi tarafından hazırlanan mazbatada yer almasa da, şifahî olarak verilecek ceza konusunun meclis azaları arasında müzakere edilmesini istemiştir. Müzakereler sırasında Paşa'nın geçmişte yaptıkları da gündeme gelmiş, başta Pertev Paşa'nın idam edilmesine sebep olması, Sırlara verilen arazi maddesinde ülke menfaatini korumaması ve diğer konularda da devlete zarar vermesi gibi hususlar dile getirilmiş, nihayetinde *ahvâl-i sâbikanın* dikkate alınmasından vazgeçilmiştir. Gerek Meclis-i Umumi mazbatasında gerekse arz tezkeresinde belirtilen hususlar birlikte incelendiğinde yapılan işlemler, varılan sonuçlar ve alınan kararlar şu şekilde sıralanabilir.⁴⁷

1. Tanzimat-ı Hayriye'den sonra İzmit'e bağlı kazaların ahalisinden Akif Paşa ve adamlarının mübâşiriye hizmeti veya başka adlarla almış oldukları paralar ile bazı voyvodalardan karşılığı ödenmeden alınan atların bedellerinin iade edilmesi ahali tarafından talep edilmiştir. Talep edilen meblağlara dair bilgiler mahalli meclisi mazbatalarında yazılı olup meselenin içyüzü, Akif Paşa'nın gönderdiği Esad Efendi ile eski ve yeni kethüdalarından sorulmuş, kabul ve inkâr ettikleri hususlar birer birer kayda geçirilmiştir. Akif Paşa'nın hem bir diyeceğinin kalmaması hem de Tanzimat-ı Hayriye usulünce muhakemesinin icra olunması için Meclis-i Vâlâ açısından Mazlum Bey ile Deâvî Nâzırı Birinci Muâvini Selami Efendi Edirne'ye gönderilmiştir.

⁴³ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-5, 9).

⁴⁴ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-29). Gerçekten de Ceza Kanunnamesi *Takvim-i Vekâyi*'nin 1 Rabiulevvel 1256 (3 Mayıs 1840) tarihli nüshasında yayımlanmıştı.

⁴⁵ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-10, 11).

⁴⁶ Kavaz, *age*, s.25'te "Akif Paşa, 4 Rabiulevvel 1256 (7 Mayıs 1840) tarihinde Edirne'de iki yıl süreyle sürgün cezasına çarptırılmıştır" demektedir. Hâlbuki Yalakâbâd ahalisinin şikâyeti üzerine Paşa görevden alınarak Edirne'ye sürgün edilmiş ise de muhakemesi devam etmekteydi. O tarihte alınan karar idarî tedbir hüviyetinde olup sürgün süresi henüz belli değildi. Buna karşılık Kırılı, *age*, s.64'te "Akif Paşa önce cezalandırılmış sonra yargılanmıştır" görüşündedir.

⁴⁷ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-15, 31). Muhakeme ve cezalandırma keyfiyetinin ceza kanunnamesine göre değerlendirilmesine dair farklı birtakım yorumlar için bkz. Kırılı, *age*, s.79-85.

2. İstanbul'dan giden heyet, Edirne Müşiri Osman Paşa ve Edirne Meclisi azaları hazır oldukları halde Akif Paşa meclise davet edilerek hakkında ileri sürülen iddialar ile adamlarının ifadeleri tek tek okunmuş, onun da kabul ve itiraz ettiği hususlar aynı defterdeki her maddenin altına yazılarak mühürlenmesi sağlanmıştır. Heyetin İstanbul'a getirdiği defter ve Osman Paşa ile Akif Paşa'nın ayrıca yazdıkları yazılar Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda ahaliye ait olan 42.779 kuruş, köprü tamiri parasından zimmetinde olan 72.820 kuruş olmak üzere toplam 115.599 kuruşun Akif Paşa'dan tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır.

3. Akif Paşa'nın İzmit'e vardığı sırada Yalakâbâd Voyvodası Mehmed Ağa tarafından kapı harcı adıyla kendisine ve adamlarına verilen paralar eskiden mutat olan şeyler olduğundan, hademesinin mübâşiriye hizmeti olarak aldıkları meblağlar da pek külliyetli şey olmadığından dolayı toplam 73.008 kuruşun geri alınmasından vazgeçilmiştir.

4. Zahireden dolayı alınan paralar ticaret kapsamında değerlendirilebileceğinden bununla ilgili herhangi bir işlem yapılmasına gerek bulunmamıştır.

5. Redif tahririnden dolayı Hamdi Efendi'nin almış olduğu 16.000 kuruş mübâşiriye ile kethüdası Fethullâh Efendi ve kahvecibaşının bazı çobanlardan aldıkları 1.800 kuruşun kendilerinden alınıp sahiplerine geri verilmesi gerekmektedir.

6. Zekeriya Paşa marifetiyle Karamürsel muhassılı Hacı İsmail Ağa'dan geri alınan ve Akif Paşa'ya gönderildiği söylenen, ancak Paşa'nın kendisine gelmediğini ifade ettiği altın kutu konusunun gereğine bakmak üzere meselenin Zekeriya Paşa'ya havale edilmesi uygun bulunmuştur.

7. Esad Efendi tarafından kendi malı gibi Sarraf Yorgi'ye gönderilen paralar, bir önceki İzmit mütesellimi Şükrü Bey'den Hıfzı Paşa'ya, ondan da Akif Paşa'ya devrolunan kereste ve odun bedeli bakayası olup padişah hazinesine ait bulunduğu anlaşıldığından, gereğini yapmak üzere konunun Maliye Nazırı'na havalesi münasip görülmüştür.

8. Yeğen Paşa'nın kızı Habibe Hanım'ın haksız yere değnek ile darp edildiğini Esad Efendi ikrar edip bin kuruş verilerek davanın ıskat olunmasını teklif etmiştir. Akif Paşa ise adı geçen kadının verilen cezaya müstahak olduğunu beyan etmiştir. Ancak bu hususta tam kanaat oluşmamış, adı geçen hanımın mağdur olduğu görülerek Esad Efendi tarafından Habibe Hanım'a 7.500 kuruş ödenmesi kabul edilmiştir.

9. Akif Paşa'nın Yalakâbâd Voyvodası'nın usule ve fermana aykırı şekilde para toplamasını tasdik ederek tahsiline ruhsat vermesi, gerek Bursa'da gerekse oraya giderken yolda vezirlik şanına ve insanlığa yakışmaz derecede ve devletin namusuna leke sürecek şekilde lisana alınmaz şeyler yapması sebebiyle kabahati sabit görünmüştür. Kitapçının da bu suçlarda iştiraki bulunduğu anlaşılmıştır.

10. Akif Paşa, Mazlum Bey'e ve Selami Efendi'ye verdiği şifahi ifadesinde ve göndermiş olduğu yazıda, bütün olumsuzlukların maaşsızlık maddesinden kaynaklandığını, başlangıçta maaşsız çalıştığını, sonra da tahsis olunan maaşının ödenmediğini, borcunun fazla olduğunu bir özür ve bahane olarak belirtmiştir. Ancak Maliye Nezareti tarafından verilen bilgiye göre, maaşından toplam 80.000 kuruş henüz ödenmemiştir. Buna karşılık kendisi Kocaali Sancağının gelirinden 123.900 kuruş makbuz karşılığı almıştır. Maaşının ödenmemesi azlinden kaynaklanmıştır. Bu husustaki mahsuplaşma işleminin Maliye Nezaretince icra edilmesi gerekmektedir.

11. Paşa'nın Tanzimat-ı Hayriye'ye vukufsuzluğu ile Ceza Kanunnamesi hakkında bilgi sahibi olmadığı yolundaki ifadesi kabule şayan görünmemektedir. Bundan dolayı belirtilen rüşvet işlemleri kendisini töhmet altında bırakmıştır. Sübuta eren suçlarından dolayı cezalandırılması kanun gereği olup Tanzimat-ı Hayriye ile Ceza Kanunnamesini bilmediği, hakkında muhakeme usulü icra olunmaksızın azl ve sürgün edildiği yolundaki ifadeleri tutarsızdır. Zaten kendisi hakkında söz konusu kanun uygulanmış değildir; zira kanuna göre bu kadar akçe değil, beş kuruş

bile almış olsa hakkında küreğe konulma cezasının verilmesi lazım geleceği malumdur.⁴⁸ İşlediği suçların kısa bir süre öncesine ait olması dolayısıyla hakkındaki cezanın buna göre verilmesi gerekmektedir. Hakkında çok sayıda şikâyet varken ve suçu meclisçe tahakkuk etmiş iken, “*Beni bilâ-muhâkeme azl ve nefy ettiler*” demesi faydasız bir davranıştır.

12. Akif Paşa’ya verilecek ceza konusu düşünüldüğünde kısa bir süre önce benzer konuda muhakeme edilen Nafiz Efendi’nin işlediği suçlarla uyumlu olduğu görülmekte ise de, Nafiz Efendi fitne çıkarmak gibi hareketlerde de bulunduğundan bunun kabahati ondan hafifçe gibi görünmektedir. Ancak onun kabahati cahilliğinden kaynaklanmış olup Akif Paşa’nın, “*bu kadar ilm ve fazlıyla beraber şer’-i şerîfe ve kanûn-ı münîfe yakışmaz ve namus-u vezâret ve şîâr-ı insâniyete düşmez öyle uygunsuz şeylerde bulunması*” Nafiz Efendi’nin kabahatini aşar niteliktedir.⁴⁹ Bundan sonra devlet hizmetinde istihdam olunmaması, beş sene müddetle Yozgat tarafına sürgün edilmesi bazı meclis azaları tarafından beyan edilmiş ise de; hasta olması sebebiyle kış mevsiminde Yozgat gibi uzak mesafeye gitmesi meşakkat çekmesine sebep olacaktır. Ayrıca beş sene müddetle sürgün edilmesi biraz ziyade görünmektedir. Bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamak ve ikamet yeri yine Edirne olmak üzere sürgün süresinin iki sene olması kararlaştırılmıştır. Ekseri konularda suç ortağı olan Esad Efendi’nin de aslında rezil ve sefil şahıslardan olması sebebiyle Edirne’ye sürgün ile cezalandırılması uygun bulunmuştur.

13. Bundan sonra kendisi herhangi bir devlet hizmetinde kullanılmayacağından, Kocaali Mutasarrıflığı’ndan azledilip Edirne’ye gönderildiği sırada uhdesinden *vezaret* unvanı alındığı gibi, şimdi *paşalık* unvanının dahi üzerinde kalması yakışık almayacağından, bu unvanın da uhdesinden alınması kararlaştırılmıştır.

Meclis-i Umumi mazbatası ile arz tezkeresinde belirtilen hususlar Sultan Abdülmecid tarafından aynen tasdik edildi. Böylelikle Sultan II. Mahmud devrinin muteber ve şöhretli devlet adamlarından olan Akif Paşa; yeni yönetimin gözünde son derece kanunsuz ve insaniyete yakışmayan hareketlerin faili olarak, vezaret ve paşalık rütbeleri kaldırılmış halde, bir zamanlar rakibi Pertev Paşa’nın başına geldiği gibi, Edirne’de ikamet etmeye mecbur kılındı. Bu arada Hüsrev Paşa’nın Sultan Abdülmecid’in onayına sunduğu tezkerede, Pertev Paşa’nın idam edilmesinden dolayı onu sorumlu tutması ayrıca dikkate değerdir. Öte yandan artık bütün resmî kayıtlarda kendisinden Akif *Efendi* olarak söz edilmeye başlandı. Hatta vefatından sonraki tarihlerde de *Efendi* diye anılmasına dikkat edildiği görülmektedir.⁵⁰

5. Akif Paşa’nın Af Talepleri

Edirne günleri Akif Paşa için oldukça zor geçmekteydi. Hastalığının yanı sıra maddî zorluklar da çekmekteydi. Hatta İstanbul’daki evinde bulunan değerli eşyalardan bir kısmını satmak durumunda kalmıştı. Bu durum üzerine kendisine az da olsa maaş tahsisi konusu hükümet tarafından gündeme getirildi. “*Müddet-i ikâmeti hitâmına kadar verilmek üzere 3.000 kuruş maaş tahsis olunması*” Hüsrev Paşa tarafından teklif edildi. Ancak Sultan Abdülmecid, hazinenin

⁴⁸ Kırılı, *age*, s.64’te “Kanun yazılırken suçun oluşması beklenmeksizin yargılamaların yapılacağı ve hatta kimlerin yargılanacağı en baştan belliydi... Akif Paşa’nın yargılanması için fırsat Mart ayının sonlarına doğru Yalakabad (Yalova) kazasından bir grup Müslüman ve gayrimüslimin hallerini ifade etmek üzere İstanbul’a gelmeleriyle başlar.” demek suretiyle, Akif Paşa’nın Pertev Paşa’nın katlindeki rolünden dolayı yargılanmasının bir peşin hükme dayandığını ifade etmesi gerçekçi görünmemektedir. Zaten belirtildiği üzere Akif Paşa bu kanuna göre yargılanmış değildir. Mustafa Reşid Paşa başta olmak üzere Pertev Paşa’nın yetiştirmesi olan devlet adamlarının Akif Paşa’ya hınç besledikleri aşîkâr olup intikam almak için fırsat beklemleri mantıklı gelebilir ancak bu insanlar Akif Paşa’nın yolsuzluğa bulaşacağını herhalde önceden tahmin edemezlerdi.

⁴⁹ Konuya ilişkin olarak bkz. Kırılı, *age*, s.19-62; Abdullah Saydam, “Edirne’de Tanzimat’ın İlk Ayları ve Vali Nâfiz Paşa’nın Muhakemesi”, *History Studies*, 12/5, Ekim 2020, s.2557-2576.

⁵⁰ Esasında resmen ve hukuken o artık *Paşa* unvanına sahip değildi. Ancak hem dönemin yazarları hem de günümüz araştırmacıları kendisinden *Akif Paşa* olarak söz etmeye devam ettiklerinden, *paşa* unvanının kullanılması *galât-ı meşhur* haline gelmiş bulunmaktadır. Bu itibarla yazının devamında bu unvanın kullanılması sürdürülmüştür.

sıkıntılı durumunu ileri sürerek ferahlığa kavuşuncaya kadar bu tür harcamaları uygun bulmadı.⁵¹ Buna rağmen paşanın maddî zorluklarının artması üzerine konu yeniden padişaha sorulduğunda, 25.000 kuruş atıye verilmesi münasip görüldü.⁵²

Akif Paşa sonraki süreçte kendisinin affedilmesi ve İstanbul'a dönmesi için dilekçe üzerine dilekçe yazdı, bir şekilde saraya ulaşmaya çalıştı. Ancak uzun bir süre taleplerine cevap verilmedi. Bâbîâlî bürokratları arasında ona yönelik çok şiddetli bir tepkinin varlığı açıkça görülmekteydi. Bir bakıma Pertev Paşa'nın çektiğini o da çekmekteydi. Gerçi Pertev Paşa idam edilmişti ama Akif Paşa da, yazdığı şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla, büyük bir ümitsizlik, perişanlık, hasret ve sahipsizlik ile baş başa kalmıştı. En meşhur şiirlerinden biri olan 'Adem Kasidesi'ni bu dönemde yazmış ve kimilerine göre İslâm'da yasak olmasına rağmen intiharı dahi düşünmüştü. Torununun ölümü üzerine yazdığı, şiir alanında farklı bir anlayışı yansıtan *Mersiye* de içine düştüğü karamsarlığı ve buhranı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁵³

İki yıllık cezası bittiği halde İstanbul'a dönmesi yine uygun bulunmayarak Bursa'da veya Yozgat'ta ikamet etmesi şartıyla Edirne'den ayrılmasına izin verildi. Görünüşte cezası bitmişti ama esasında adına *ceza* denilmemekle birlikte bu da bir bakıma sürgün idi. Akif Paşa hem hastalığını ileri sürerek hem de sarrafına ve diğer bazı kişilere borcu bulunduğunu dile getirerek İstanbul'a gelip ilgililerle ilişkisini kestikten sonra Bursa'ya gitmek istediğini Edime Müşîri vasıtasıyla hükümete ilettili. Edirne Müşîri'nin yazısı Meclis-i Vâlâ'da daha sonra da 19 Rabiulevvel 1258 (30 Nisan 1842) günü Meclis-i Umumi'de müzakere edildi. Müzakere neticesinde maddî bakımdan darlık içerisinde bulunması dikkate alınarak aylık 5.000 kuruş maaş tahsis edilmesinin uygun bulunduğuna, fakat İstanbul'a gelmesinin sakıncalı olduğuna karar verildi. Anlaşılan Bâbîâlî'deki otoriteler onunla karşılaşmak bile istememekteydiler. İzin verildiği takdirde karakterinden ve eski yaptıklarından dolayı bazı olumsuzlukların, olayların yaşanabileceği endişesi hâkimdi.⁵⁴ Mesele arz tezkeresinde şu şekilde anlatılmaktaydı:

*"Efendi-i mûmâ-ileyhin eğerçi zâhir halde Dersâdet'e azîmetinde bir beis görünmez ise de, kendüsünün mazbût olan mizâc ve mişvârına mebnî buraya gelmesinde mukaddem mutâlâa olunan mahzûr derkâr ve kendüsünün sevâbık-ı ahvâl ve keyfiyâtı aşurıca cesâret ve hilkatı tek durmayarak, birer suretle mânîü'z-zâmîri olan uygunsuzluğu icrâya vesîle-i cür'et olub, bil-âhare sadâi ve şiddet-i tebriyesini icâb edeceği be-didâr olduğuna binâen, böyle olmakdan ise hem emr u irâde-i seniyyeye tevâfuk etmek ve hem melhûz olan mahzûrdan kurtulmak üzere husûsât-ı vâkıası her ne ise rû'yet ve tesviyesi çün tarafından bir vekîl ta'yîniyle ber-mantûk-ı irâde-i seniyye Bursa'ya azîmet eylemesi..."*⁵⁵

Akif Paşa'nın bu dönemde karşılaştığı en önemli problem, sesinin, talebinin padişaha ulaşmasının bürokratlar tarafından engellenmesi idi. Muhtemelen diğer pek çok örnekte görüldüğü üzere, kendisi gibi iyi yetişmiş birisinin eninde sonunda affedileceğini ve uygun bir göreve getirileceğini beklemekteydi. Bundan dolayı bıkmadan usanmadan affedilmesi ve

⁵¹ BOA, İ.DH, 36/1712 (28 Muharrem 1257 / 22 Mart 1841).

⁵² BOA, İ.DH, 38/1804 (29 Safer 1257 / 22 Nisan 1841).

⁵³ Ali İhsan Koyuncu, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Akif Paşa'nın 'Adem Kasidesi*, Salkımsöğüt Yayınları, İstanbul 2008. Çok meşhur olan kasideye nazireler de yazıldığı görülmektedir. Ayrıca bkz. Adnan Uzun, "Eşref Paşa'nın Akif Paşa'ya Naziresi 'Kaside-i 'Adem' ve 'Adem Mefhumi Üzerine'", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2018), s.1-31. *Mersiye* için de bkz. Cafer Gariper, "Akif Paşa'nın ve Torunu İçin Yazdığı Mersiye Üzerine Bir Değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 2/3 (2005), s.51-70. Akif Paşa'nın Türk Edebiyatındaki yeri için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988. Akif Paşa'nın Türk şiirindeki yeri, hatta yenileşme hareketindeki etkisi her zaman tartışmalı olmuştur. Bu açıdan M. Orhan Okay, "Abdülhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, IV/8 (2006), s.15'de şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Akif Paşa bilinçli olarak bir yenilik aramamış, fakat zekâsıyla müphem bir şekilde de olsa yeni edebiyatın bazı esaslarını uygulamaya koymuştur. İleriki yıllarda eski - yeni kavgalarında taraftarların ileri sürdükleri isim çok defa Akif Paşa olmuştur."

⁵⁴ Akif Paşa'nın karakterinin tahliline dair bazı değerlendirmeler için bkz. Kavaz, *age*, s.31-40.

⁵⁵ BOA, İ. MVL, 37/678.

İstanbul'a dönmesine izin verilmesi için yazılar ve şiirler yazmaktan geri kalmadı. Ulaşabildiği devlet adamlarından yardım istedi.⁵⁶ Hatta daha muhakemesi devam ederken bu tür girişimlere başlamıştı. Meselâ 11 Cemaziyelâhir 1256 (11 Temmuz 1840) tarihli yazısında hitap ettiği devlet adamına; “*Ma'lûm olduğu üzere an-asl alilü'l-vücûd olduğumdan mâ'adâ iktizâ-yı baht-ı siyâh ile nefy ve tagrîbe ibtilâ-yı âcizânemden nâşi 'adem-i muvâfakat-ı âb u havâ ve istilâ-yı şedîd-i derd u belâ cihetiyle dahi birkaç türlü hastalığa müptelâ olduğuy*”ndan bahsederek her bakımdan padişahın merhametine muhtaç bulunduğunu ve kendisinden her türlü desteği beklediğini ifade etmekteydi.⁵⁷

Padişaha derdini anlatabilmek için çeşitli yollara başvuran, eserlerinden saraya takdim eden Akif Paşa'nın yanı sıra, eşi Şerife Hanım da padişaha yazdığı dilekçesinde kocasının işlediği suç yüzünden iki sene müddetle Edirne'de sürgün yaşadığını, bu süreyi tamamladıktan sonra da Bursa tarafına sürüldüğünü, kendisinin ise İstanbul'da kimsesiz, perişan ve sefil duruma düştüğünü belirterek üç aylar hürmetine affedilmesini arz etmekte idi.⁵⁸ Af talebi nihayet Şehzade Abdülhamid'in doğumu dolayısıyla kaleme aldığı şiirin padişaha takdim edilmesinden sonra gerçekleşti. 11 Ramazan 1258 (16 Ekim 1842) tarihinde affedilmesine dair irade çıktı.⁵⁹ Akif Paşa, İstanbul'a dönmesine izin verildiği için oldukça ağdalı kelimelerin kullanıldığı bir mektup ile şükranlarını arz etti.⁶⁰ Çok geçmeden Paşa'nın hasta ve emektar olduğu, bugünlerde fazlaca mağdur olduğu dikkate alınarak yeniden 15.000 kuruşluk atıye verilmesi uygun bulundu.⁶¹ Ayrıca *Münşeât* adlı eserinin basılmasına izin verildi. Eser, esnaf malı olarak dokuz yüz nüsha halinde Takvimhâne-i Âmire'de basıldı.⁶²

6. Hüzünlü Son

Akif Paşa'nın hayatının son zamanlarında hanımı Şerife Hanım ile çok şiddetli bir aile kavgası yaşadığı, nihayetinde yaklaşık kırk yıllık aile hayatının boşanma ile sona erdiği görülmektedir. Böyle bir aile dramının ortaya çıkmasında yaşadıklarının derin etkisi olduğu muhakkaktır. Üstelik karı-koca arasındaki tartışma devletin üst makamlarına da yansımıştı. İlk olarak Şerife Hanım padişaha yazdığı arzuhalde; kocasının önce kitapçı İbrahim Efendi'nin, sonra da onun Hicaz'a gitmesi üzerine yerine bıraktığı Bozoklu Ali adlı kişinin tahrik ve ifsadiyla kendisine her türlü eziyeti yaptığını, haremdeki eşyalarını sattığını, haremın kapsını balta ile kırdığını, boğazını sıkıp öldürmek istediğini, elinden güçlkle kurtulduğunu, yaşlı haliyle sokak ortasında bırakmak ve perişan etmek sevdasında olduğunu belirterek “*pençe-i zulm ve taaddilerinden tahlisi*”ni talep etmiştir. Bu müracaat üzerine Sadaret makamı tarafından Akif Paşa'ya hanımına cevri ve eziyet etmemesi tembihlenmiştir.⁶³

Akif Paşa ise Sadaret makamına sunduğu yazıda hadiseyi daha farklı biçimde anlatmıştır. O'na göre olay özetle şöyle cereyan etmiştir: Hanemi baştan aşağı döşettiğimde bir odanın döşemesini, borca karşılık olmak üzere yorgancıya vermek istediğimde zevcem bütün kapıları kapatıp bana gündüz oturup gece yattığım bir ufak oda ile bir koğuştan gayri bir oda bırakmadı. On gün buna

⁵⁶ Kavaz, *age*, s.25-28.

⁵⁷ BOA, İ. MVL, 11/180 (Belge-28).

⁵⁸ BOA, İ.DH, 67/3338 (5 Ramazan 1258 / 10 Ekim 1842). Akif Paşa tarafından aile efradı ile bazı devlet adamlarına yazdığı yazıların örnekleri *Muharêrât-ı Husûsiye-i Akif Paşa*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1302 adlı eserde yer almaktadır.

⁵⁹ Kavaz, *Age*, s.29-30. Akif Efendi ile birlikte Edirne'de sürgünde bulunan Esad Efendi de ailesinin sefil ve perişan olduğundan bahsederek İstanbul'a dönmesine izin verilmesini talep etmişti. Bu konuda Akif Paşa'nın iltimasta bulunması dikkat çekmektedir. Konuyu görüşen Meclis-i Vâlâ'nın teklifi, Sadrazam'ın arzı ile padişah tarafından ilgilinin talebi kabul edildi. BOA, İ.MVL, 46/882 (1 Zilhicce 1258 / 3 Ocak 1843).

⁶⁰ BOA, İ.DH, 68/3354 (14 Ramazan 1258 (19 Ekim 1842).

⁶¹ BOA, İ.DH, 76/3783 (16 Cemaziyevvel 1259 (14 Haziran 1843).

⁶² BOA, İ.DH, 80/4023 (15 Şevval 1259 (8 Kasım 1843). *Münşeât*, Paşa'nın vefatından sonra da 1.000 adet olarak yeniden basılmıştı. İ.DH. 119/6078.

⁶³ BOA, İ.DH, 85/4287 (14 Rabiulevvel 1260 / 3 Nisan 1844),

sabrettim. On birinci günü alt katın mabeyn kapısını zorlayıp içeriye girdiğimde zevcem, “Niye geliyorsun harem benim selamlık senindir” diyerek üzerime hücum ettiğinde, “Kendi evimden kovuyor musun? Buna hal ettin” der demez sesi çıktığı kadar avaz avaz “yangın var, Müslümanlar” diye haykırdığından, sokaktan geçenlerden utanıp “Allah cezası versin” diyerek geri döndüm. Kendisini, bunca zamandır idare ve tahammül etmiş isem de artık kudretim kalmadığından, o gün boşadım. Benim zulmümden kurtulmak istiyor ise bu zaten gerçekleşmiştir. Konağın ikrâzı ve eşyanın paylaşılması da zaten mahkeme marifetiyle halledilecektir.⁶⁴

Akif Paşa, bu olaydan hemen sonra o yılki Surre Eminliği görevinin kendisine verilmesini talep etti. Ancak bu göreve başka birinin tayin edildiği ifade edilince bazı emlâk ve eşyasını satarak, deniz yoluyla Mısır üzerinden hacca gitmek için izin istedi. İlginç olan husus, Sadrazam tarafından kaleme alınan tezkerede söz konusu iznin verilmemesi halinde bir uygunsuzluğun yaşanabileceğine dikkat çekilmesidir. Nihayetinde “mazbût olan mizâcî iktizâsınca bu bâbda ısrâr etmesi dahi melhûz idüğüne ve hacdan men’ sureti tarîk-i azîmeti mülâbesesiyle bazı şâyia-i nâ-marzîyeyi bâis olacağına binâen” kendisine ruhsat verilmiş olduğu kayıtlara geçmiştir.⁶⁵

Akif Paşa hac ziyaretini yaptıktan sonra, İskenderiye’den İstanbul’a dönmek üzere gemiye bineceği sırada hastalanmış ve çok geçmeden 22 Mart 1845 tarihinde vefat etmiştir. Naaşı burada bulunan Danyal Peygamber’in türbesine defnedilmiştir.⁶⁶

Sonuç

Sultan II. Mahmud döneminde halkın refah içerisinde yaşayabilmesini sağlamak maksadıyla özellikle imkân ve fırsat buldukça vergi yükünü azaltmaya yönelik kararlar alınmaya başlanmıştı. En çok şikâyet edilen konunun vergi veya vergiye zam geldi denilerek yöneticilerin topladığı keyfi paralardı. Bunu önlemek için memurlara belirli miktarda maaş tahsis ederek onların tahsilat yapma bahanesiyle halktan para almasının önü kesilmek istendi. Bu konu Tanzimat ile birlikte daha da titizlikle takip edildi. Eski alışkanlıklara uygun davrananlara kim olursa olsun Meclis-i Vâlâ’nın tolerans göstermemesi benimsendi. Gerçekten de Meclis konuyu adeta kendi varlık sebebi ile özdeşleştirerek, rüşvet ve haksız kazanç elde edilmesi halinde kim olursa olsun cezalandırmaktan kaçınmadı.

Rüşvet ve haksız kazanç elde ettiği iddiasıyla suçlanan, yargılanan, cezalandırılan üst düzey görevlilerden biri de meşhur şair Akif Paşa idi. Kocaeli Müşirliği sırasında rüşvet alması ve kötü yönetim sergilemesi sebebiyle azledildi, vezirlik ve paşalık unvanları elinden alındı. İki yıl süre ile Edime’de sürgün hayatı yaşadı. Maddî ve manevî bakımdan büyük ölçüde sıkıntı çekmesine rağmen affedilmedi, hatta cezası bittikten sonra bir süre de Bursa’da ikamet etmek mecburiyetinde kaldı. Nihayet yalvara yakara İstanbul’a dönme ruhsatı alabildiyse de bir daha eski itibarına kavuşamadı. Kendisi gibi rüşvet almakla suçlanıp sürgün cezasına çarptırılanlardan daha sonra bir şekilde tekrar devlet görevine dönenler olmasına rağmen ona bürokrasinin bütün kapıları kapatıldı. Bunun en önemli sebebinin Pertev Paşa’nın idam edilmesindeki kıskırtıcı rolü olduğu söylenebilir. Zira Pertev Paşa’nın yetiştirmesi olan üst düzey devlet adamlarının kendisini cezalandırmak maksadıyla engelleyici roller üstlendiklerini tahmin etmek güç olmasa gerektir. Sonuçta Akif Paşa, genç yaşta rakip, hatta düşman olduğu Pertev Paşa gibi ağır bedeller ödemek zorunda kaldı. Son derece yetenekli iki bürokratin didişmesinden zararlı çıkan ise devlet oldu.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet – Dâhiliye, 60/2954.

⁶⁴ BOA, İ.DH. 86/4308 (22 Rabiulevvel 1260 / 11 Nisan 1844)

⁶⁵ BOA, İ.DH. 90/4486 (19 Recep 1260 / 4 Ağustos 1844)

⁶⁶ Kavaz, age, s.31-32.

Hatt-ı Hümayûn (HH)- 474/23179, 481/23615, 669/32671, 1183/46703, 1231/47986, 1232/47999, 1609/15, 1631/9.

İrade – Dâhiliye (İ. DH) - 14/669, 36/1712, 38/1804, 67/3338, 68/3354, 76/3783, 80/4023, 119/6078, 85/4287, 86/4308, 90/4486.

İrade – Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) - 1/21, 4/61, 11/180, 37/678, 46/882

Kitap ve makaleler

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Matbaa-yı Kader, İstanbul, 1338.

Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, C.V, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1302.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası - Celâlî İsyanları*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, C.I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Akif Paşa, *Eser-i Akif Paşa*, Tatyos Dividciyan Matbaası, İstanbul, 1290.

Akif Paşa, *Muharerât-ı Husûsiye-i Akif Paşa*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1302.

Akif Paşa, *Tabsıra-yı Akif Paşa*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1306.

AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih (1789-1908)”, *Türkiye Tarihi*, C.III, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

BAYRAMOĞLU - ALADA, Adalet, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul 2008.

ÇELİK, Yüksel, “Tanzimat Devrinde Rüşvet - Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları” *Türk Kültürü İncelemeleri*, 15 (2006), s.25-64.

ÇELİK, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

ÇİFTÇİ, Cafer, “Osmanlı-Avusturya Savaşları Esnâsında Bursa Halkının Avârız Türü Vergi Yükünden Örnekler (1686-1688)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 20 (2000), S.247-268.

DÖNMEZ, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

FINDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

GARİPER, Cafer, “Akif Paşa’nın ve Torunu İçin Yazdığı Mersiyeye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 2/3 (2005), s.51-70.

GÖLEN, Zafer, “Bosna Valisi Mehmed Vecîhî Paşa’nın Muhakemesi”, *Belleten*, 57/277, Aralık 2012, s.849-877.

İPEK, Nedim, “Churchill Vak’ası”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1993), s.105-146.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Avârız Vakfı”, *DİA*, C.IV, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s.109.

KAPICI, Özhan, *Tanzimat Yolunda Bir Osmanlı: Mehmed Sâid Pertev Paşa (1785-1837)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

KARAMURSAL, Ziya, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

KAVAZ, İbrahim, *Akif Paşa, Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- KIRLI, Cengiz, *Yolsuzluğun İcadı, 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*, Verita Yayınları, İstanbul 2015.
- KIVRIM, İsmail, “Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/1 (2009), s.241-242.
- KOLOĞLU, Orhan, *Miyop Çörçil Olayı – Ceride-i Havadis'in Öyküsü*, Yorum Yayıncılık, Ankara 1986.
- KOYUNCU, Ali İhsan, *Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Akif Paşa'nın 'Adem Kasidesi*, Salkımsöğüt Yayınları, İstanbul 2008.
- KURAN, Ercüment, “Mustafa Reşid Paşa”, *İA*, C.IX, MEB Yayınları, Eskişehir 1970, s.701-705.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2005.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicül-Vukuat*, Sad.: Neşet Çağatay, C.III-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.
- OKAY, M. Orhan, “Abdülhalim Memduh'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a Edebiyat Tarihlerinde Yenileşmenin Sınırları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4/8 (2006), s.9-21.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul 1987.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB Yayınları, İstanbul 1983.
- PAVLOWITCH, S. K., “British Diplomacy and the Serbian Constitution of 1838”, *The Slavonic and East European Review*, 38/90 (December 1959), s.146-165.
- PİLAV, Salim, *Akif Paşa (1787-1845) ve Tabsıra*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2002.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *DİA*, C.IV, İSAM Yayınları, İstanbul 1991, s.108-109.
- SAYDAM, Abdullah, “Memur - Maaş - Yolsuzluk İlişkisi ve Tanzimat Yönetimi”, *Toplumsal Tarih*, 34 (Ekim 1996), s.51-57.
- SAYDAM, Abdullah, “Trabzon Sancağının Tekâlif-i Örfiye Yükümlülüğü (1830-1840)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 127 (2000), s.59-102.
- SAYDAM, Abdullah, “Edirne'de Tanzimat'ın İlk Ayları ve Vali Nâfiz Paşa'nın Muhakemesi”, *History Studies*, 12/5 (Ekim 2020), s.2557-2576.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- SHAW, Stanford J. ve SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev.: Mehmet Harmancı, C.2, E Yayınları, İstanbul 1983.
- SİYAVUŞGİL, Sabri Esat, “Tanzimat'ın Fransız Efkâr-ı Umûmiyesinde Uyandırdığı Akisler”, *Tanzimat*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1940, s.747-756.
- Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid*, C.I, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1307.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.

UZUN, Adnan, “Eşref Paşa’nın Akif Paşa’ya Nazîresi ‘Kaside-i ‘Adem’ ve ‘Adem Mefhumu Üzerine”, *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2018), s.1-31.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

185

13 / 1